

KS. HENRYK WÓJTOWICZ

NOWE NARZĘDZIE DO STUDIÓW NONNIAŃSKICH

Niezawodny dotąd przewodnik w zakresie studiów nad ostatnim wybitnym epigonem epiki greckiej¹, bezsporny mistrz krytycznego wydania tekstu mitologicznego eposu Nonnosa², Rudolf Keydell, jest także inspiratorem projektu specjalnego słownika do nonniańskiego eposu o Dionizosie (Διονυσιακά), opracowanego przez zespół niemieckich filologów klasycznych³. Do XIX w. nie było żadnych opracowań naukowych o poemacie nonniańskim. Od rozpoczęcia badań nad Nonnosem upłynęło wiele lat, zanim ukazał się ogłoszony drukiem w r. 1976 leksykon nonniański.

Fakt wydania tego leksykonu ma swoje uzasadnienie. Obydwa współczesne przekłady nonniańskich *Dziejów Dionizosa*, zarówno w niemieckim heksametrze⁴ jak i w prozie angielskiej⁵, nie są w pełni zadowalające. Wiele miejsc należałoby w nich poprawić w oparciu o krytyczne i najlepsze dotąd wydanie tekstów *Dionizjaków* opracowanego przez Keydella. Przekład dokonany przez Rouse'a daje w niektórych miejscach mniej lub więcej przybliżoną tylko parafrazę. Nawet grecko-angielski słownik Liddell-Scotta nie uwzględnia najczęściej dokładnie i wystarczająco oraz nie docenia specyficznych znaczeń użytych przez Nonnosa i nadużytych niewątpliwie przez niego wyrazów. Niektórych wyrazów szuka się w tym najlepszym przecież leksykonie tak samo daremnie, jak i w dawniejszych słownikach, a podane w nim znaczenia takich wyrazów, jak np. ἄ-στόμιος, ἐν-κρήδεμνος, κισσό-δετος, λεπτο-φαής są wręcz błędne w odniesieniu do poematu Nonnosa o Dionizosie.

Stąd za epokowe wydarzenie można uznać ukazanie się nowego narzędzia do badań nad Nonnosem, jakim jest leksykon do nonniańskich *Dionizjaków*.

Składa się on z czterech oddzielnych zeszytów (Lieferung): Lfg. 1 (A-Δ) 1968 szp. 1-440, Lfg. 2 (E-K) 1973 szp. 441-896, Lfg. 3 (A-Π) 1974 szp. 897-1432, Lfg. 4 (P-Ω) 1975 szp. 1433-1822. Ostatni zeszyt, który dotarł do czytelników w Polsce dzięki życzliwemu pośrednictwu Ośrodka Kultury

¹ R. Keydell napisał monografię o Nonnosie, zamieszczoną w RE Bd. 17 1936 szp. 904-920, którą wykorzystał później niemal dosłownie T. Sinko w swojej *Literaturze greckiej*. T. 3. Cz. 2. Wrocław 1954 s. 254-282 i w *Zarysie historii literatury greckiej*. T. 2. Warszawa 1959 s. 838-846.

² *Nonni Panopolitani Dionysiaca*. Vol. prius libros I-XXIV continens. Vol. alterum libros XXV-XLVIII continens. Berolini 1959 Weidmann.

³ *Lexikon zu den Dionysiaka des Nonnos*. Hrsgb. von den Mitarbeitern der Abteilung Klassische Philologie der Sektion Orient- und Altertumswissenschaften an der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg [...] unter Leitung von Werner Peek. Lfg. 1-4. Berlin 1968-1975 Akademie Verlag.

⁴ *Die Dionysiaka des Nonnos*. Deutsch von Thassilo von Scheffer. 2. Aufl. Wiesbaden 1955.

⁵ Nonnos. *Dionysiaca*. With an English Transl. by W. H. D. Rouse. Vol. 1-3. London 1955-1956.

i Informacji NRD w Warszawie, zawiera także poprawki i uzupełnienia (szp. 1813-1821), uwzględnia nowsze propozycje tekstu (szp. 1821 n.) oraz podaje miejsca omówione przez W. Peeka w jego rozprawie pt. *Kritische und erklärende Beiträge zu den Dionysiaka des Nonnos*, wydanej w Berlinie w r. 1969.

Słownik Peeka podaje hasła greckie w układzie alfabetycznym z uwzględnieniem wyrazów najbliższego kontekstu, co ma dopomóc czytelnikowi do samodzielnego odkrycia rzeczywistego znaczenia wyrazu w poszczególnych miejscach często przez porównanie z innymi miejscami utworu. Troska o ukazanie specyficznego użycia wyrazu przez Nonnosa przejawia się w odpowiednim doborze tekstu i dokonanych w nim skrótów, jakie zostały przytoczone w nonniańskim leksykonie. Przy rzeczownikach umieszczone są epitety albo bardziej charakterystyczne przymiotniki, zwłaszcza częstsze ich połączenia. Oddzielnie zestawione są przymiotniki użyte przez poetę w funkcji orzecznika. Osobno także wydzielone są rzeczowniki z zależnym od nich dopełniaczem innych wyrazów.

Czytelnik nie znajdzie w słowniku Peeka odpowiedniego znaczenia dla danego miejsca, lecz tylko pomoc w postaci zebranego materiału ułożonego tak, aby wyraz był zrozumiały w kontekście poematu. Autorzy nonniańskiego leksykonu rezygnują zasadniczo z podawania znaczeń wszystkich wyrazów, uwzględnianych zwykle przez każdy inny słownik. Próbował to robić, bez większego powodzenia i częściowo tylko, niekompletny *Lexicon Nonnianum*, zaczęty przez Fryderyka Antoniego Riglera, zachowany do naszych czasów w rękopisie⁶, przez podawanie rozwlekłych łacińskich opisów i objaśnień danego wyrazu zamiast przekładu.

Od sformułowanej wyżej zasady odstępkuje leksykon Peeka wyjątkowo tylko w tych wypadkach, kiedy będąc w użyciu słowniki podają błędnie odrębne u Nonnosa użycie jakiegoś wyrazu albo go wcale nie uwzględniają, i tam, gdzie istnieje uzasadniona potrzeba, aby wskazać i bardzo krótko wyjaśnić zupełnie nowe i specyficznie nonniańskie — z reguły przesadne — znaczenie konkretnego wyrazu. W nawiasach okrągłych znajdują się te znaczenia, które nie różnią się wprawdzie zbyt mocno od zwykłego zastosowania, lecz są charakterystyczne dla poety z Panopolis. Gdzie wydaje się, że dane uwagi leksykalne nie są wystarczające, tam w obrębie opracowanego hasła dodane zostały elementy pomocnicze do przekładu, trudnego do uzyskania z racji zbyt swoistego często języka i stylu Nonnosa. Stąd każda próba pozostaje mniej lub więcej subiektywna. Okazuje się to szczególnie trudne w rozróżnieniu przymiotników, użytych w funkcji przydawki i orzecznika. Zwraca na to uwagę sam Peek w swojej przedmowie do nonniańskiego leksykonu. Doświadczając tego również autor niniejszej recenzji w czasie lektury tekstu *Dionizjaków* Nonnosa. Peek słusznie przyznaje, że trudno jest określić dokładnie funkcję najbardziej ulubionego przez Nonnosa i jednocześnie najmniej uchwytnego przypadku, jakim jest *dativus*, w postaci *dativus modi*, *sociativus*, czy *instrumentalis*. Wyjaśnienie tego zjawiska pozostaje z konieczności często tylko próbą. Peek przypomina ponadto, że każdy, kto zabiera się do lektury nonniańskiego poematu o Dionizosie, powinien najpierw dokładnie zapoznać się z zarysem gramatyki nonniańskiej, opracowanej wzorowo przez R. Keydella w jego *Prolegomenach* do wydania tekstu *Dionizjaków*⁷. Tekst tego wydania został wzięty za podstawę do opracowania nowego słownika nonniańskiego. W niektórych, nielicznych zresztą, miejscach wprowadzone zostały koniektury tekstu dokonane przez Peeka.

Założeniem przyjętym przez autorów leksykonu Peeka była kompletność materiałów i wyczerpujące zestawienie miejsc. Peek zapewnia, w oparciu o wrywkowe sprawdzenie wybranych hasel, że nie brak żadnego wyrazu i żadnego istotnego cytatu. Tymczasem podczas lektury tego leksykonu autor recenzji zauważył przypadkowo, że pominięte zostało miejsce: *ἀγέεε* (D 2, 294), a referencja wiersza z D 6, 126 przy imieniu własnym *Ἀπᾶτῆ* została podana błędnie zamiast D 8, 126.

Innym założeniem autorów wydanego ostatnio leksykonu do nonniańskich *Dzieł Dionizosa*

⁶ Pisał o nim Artur Ludwich w *Jahrbücher für klassische Philologie*. Bd. 113 1876 s. 29-32. Por. R. Keydell *Nonnos*. RE. Bd. 17 1936 szp. 917. Por. Tenże. *Prolegomena do Nonni Panopolitani Dionysiaci*. Vol. 1 Berolini 1959. s. 34.

⁷ s. 43-81.

było oznaczenie gwiazdką wyrazów, których istnienia przed Nonnosem nie można dziś potwierdzić zachowanymi do naszych czasów tekstami napisanymi w języku greckim.

Okazuje się jednak, że do wyrazów nie poświadczonych przed Nonnosem zaliczone zostały błędnie w leksykonie Peeka m.in. epitety, które można znaleźć u Aratosa i Kallimacha, o czym informuje Suplement do leksykonu Liddell-Scotta⁸, oraz w utworach językowych greckich pisarzy wczesnochrześcijańskich, co znowu da się łatwo ustalić przy pomocy leksykonu G.W.H. Lampego⁹.

W astronomicznym poemacie Aratosa (IV/III w. przed Chr.) znajduje się wyraz πολυ-μειφής, a u Kallimacha (III w. przed Chr.) występują złożenia: δυσ-άγγελος, κεραιδο-σσοός.

Więcej wyrazów uznanych przez Peeka za „nonniańskie” zawierają wcześniejsze utwory należące do literatury chrześcijańskiej. I tak np. epitet ἀρκτικός znany jest już Hipolitowi Rzymskiemu (III w. po Chr.), νεο-παγής Euzebiuszowi z Cezarei Palestyńskiej (III/IV w. po Chr.), θυγατρό-γαμος Bazylemu Wielkiemu (329-379), ἁ-δόντος Apolinaremu z Laodycei Syryjskiej (310-390), πρωτο-φανής Grzegorzowi z Nyssy (335-394). Najwięcej takich epitetów, rzekomo nie poświadczonych przed Nonnosem, mają właśnie utwory Grzegorza z Nazjanzu (330-390). Są to następujące epitety złożone: ἄλι-δρομος, ἀμερσί-voος, ἀρτι-φαής, αὐτο-γένεθλος, ἐμ-πεδό-μυθος, ἑτερό-φρων, θεῆ-μαχος, ἰσο-κέλευθος, ὄξυ-φαής, προ-ώριος, ὑπο-δρήστειρα, ὑψι-κέλευθος.

Leksykon Peeka podaje także imiona własne bogów, herosów i ludzi oraz nazwy geograficzne z wyczerpującym, jak można sądzić, zestawieniem miejsc z tymi wyrazami w poemacie, zgodnie z przyjętym uprzednio założeniem. Niektóre nazwy, zwłaszcza nieznanne przed Nonnosem, a wymyślone najprawdopodobniej przez samego poetę, otrzymały w omawianym leksykonie krótkie, lecz wystarczające objaśnienia. Autorom leksykonu należy się uznanie za uwzględnienie w nim także onomastyki, tym bardziej że niektóre imiona występujące w nonniańskich *Dziejach Dionizosa* oznaczają niekiedy kilka różnych osób, skądinąd nieznanych.

Miło jest zauważyć, że w hasle ελατινός cytowany jest Kazimierz Kumaniecki.

Mimo wymienionych wyżej, nielicznych zresztą, zauważonych braków, wydany ostatnio pierwszy leksykon do nonniańskich *Dziejów Dionizosa* można i należy uznać za cenne i wielce przydatne narzędzie do studiów nonniańskich. Jest ono pomocne do studiów nad językiem i stylem oraz mitologią. Podaje wyczerpujące zestawienie materiału leksykalnego przy poszczególnych wyrazach i ich miejsc w poemacie oraz znaczeń wyrazów szczególnie trudnych do przetłumaczenia¹⁰.

Należałoby jeszcze opracować i wydać drukiem podobny leksykon do nonniańskiej parafrazy Ewangelii św. Jana, w której często te same wyrazy z mitologicznego eposu Nonnosa mają całkiem odmienne znaczenie, a wiele innych ponadto występuje w niej po raz pierwszy w dziejach rozwoju języka greckiego.

⁸ *A Greek-English Lexicon*. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. *Supplement*. Edited by E. A. Barber with the assistance of P. Maas, M. Scheller and M. L. West. Oxford 1968.

⁹ *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford 1972.

¹⁰ Próba ukazania bogactwa semantycznego epitetów nonniańskich została podjęta przez autora niniejszej recenzji w rozdz. V. jego *Studiów nad Nonnosem*. Lublin 1976 (w druku).